

Võideldes kotka ja lõvi varjus: saksid ja württembergised Saksa armees 1914–1918

Gavin Wiens

Abstract. This paper examines the relationship between two of the “lesser” contingents of the army and the Supreme Command during the First World War. In contrast to Prussia, which simply by virtue of its geographical size and large population dominated both the army and the empire, and Bavaria, whose monarch possessed virtually unrestricted control over his army in peacetime, the Saxon and Württembergian contingents were subject to frequent and sometimes humiliating interference from Berlin. In the decades before 1914, only two native Württembergers rose to command the XIII Army Corps, a formation which was composed almost exclusively of men from the South German kingdom. This interference created anxiety. As late as autumn 1911, the Saxon ministry of war was desperate to seek confirmation from its Prussian counterpart that rumours of a new, less favourable military convention between the two states was indeed fabricated. The resentment of Prussian interference and the suspicion of Prussian intentions only increased during the war. As a result, Saxon and Württembergian officers dedicated considerable time and effort to defending their monarch’s military rights and passing along requests from their capitals to the Prussians. Whereas some of these requests, like the appeal by the king of Saxony in the summer of 1916, fell on deaf ears, others did not. This paper assesses the extent to which Saxony and Württemberg got their way in questions of personnel appointments and troop transfers. In doing so, it highlights the importance of the peculiar military hierarchy of the empire as a reason why some non-Prussian states had a voice in administrative and operational decisions and others were left out entirely.

Kindral vabahärra Traugott Leuckart von Weißdorf, Saksimaa täievoliline sõjaväeline esindaja Saksimaa Liidunõukogu ja Suure Peakorteri¹ juures, väljendas 1916. a suvel nõrdimust oma Dresdeni ülematele. Saksimaa sõjaminister oli äsja käskinud pöörduda Saksimaa keiserliku ülemjuhatus poole palvega, mis tuli otse Saksimaa kuningalt. Friedrich August III² oli pettunud rollis, mida Saksimaa vägedel tuli sõjas täita. Pärast sõja esimesi kuid, kui nad olid tunginud läbi Belgia Kirde-Prantsusmaale ühe osana Saksa armeede paremast tiivast, olid saksid läänerindel ilmselgelt kaitsesse määratud. Kuninga arvates tulnuks vähemalt üks Saksi väekoondis, eelistatavalt XII armeekorpus, siirda läänerindelt idarindele, kus sellel võinuks olla parem võimalus osaleda pealetungioperatsioonides. Saksimaa kuninga palve ärritas selgesti mitut kõrgel ametikohal teenivat Preisi ohvitseri. Rõhutanud, et sellise otsuse oleks saanud langetada ainult kindralstaabi ülem kindral Erich von Falkenhayn,³ soovitas üks Preisi kindral Leuckartile üsna mornilt ja napsõnaliselt, et too pakuks mõnele sakside sõjas täidetavas ülesandes pettunud kuninga lähikondlasele külaskäiku läänerinde kaevikutesse. Hoolimata vastuseisust jäi Leuckart endale kindlaks. Mõne päeva pärast Falkenhayniga vesteldes tegi ta jälle ettepaneku saata XII korpus idarindele. Ta ei olnud edukam kui eelmisel korral. Kindralstaabi ülema arvates oli olukord tõsine ja seetõttu olnuks nõnda suure väekoondise siirmine ettenähtavas tulevikus võimatu. Viimane katse keiser Wilhelm II toetuse võitmiseks Friedrich Augusti ettepanekule pühiti naljatledes kõrvale.⁴ XII armeekorpus jäi läänerindele sõja lõpuni.

¹ Suur Peakorter (*Großes Hauptquartier*) oli Saksimaa strateegilise taseme ülemjuhatus, mis tegutses keisri eesistumisel. Sellesse kuulusid riigikantsler, Suure Kindralstaabi ülem, maa- ja mereväe kindralstaapide ülemad, sõjaminister, Baieri, Württembergi ja Saksimaa täievolilised sõjaväelised esindajad, keisri isikliku kabineti ülem, välisministeeriumi esindaja jt. (*Tlk.*)

² Friedrich August III (1865–1932), viimane Saksimaa kuningas aastatel 1904–1918. Ta kuulus Wettini dünastiasse, mis oli Saksimaa eri riike valitsenud alates 11. sajandist. (*Tlk.*)

³ Erich von Falkenhayn (1861–1922), Preisi jalaväekindral, 1913–1915 Preisi sõjaminister ja 1914–1916 Saksimaa Suure Kindralstaabi (*Großer Generalstab*) ülem. (*Tlk.*)

⁴ XII armeekorpu juhataja kindral Horst Edler von der Planitz Saksimaa sõjaministrile, 2. juuli 1916, koos 7. armee ülemjuhataja aruandega Falkenhaynile 24. juunist 1916 ja Leuckarti aruandega Saksimaa sõjaministeeriumile 29. juunist 1916, Saksimaa Peariigiarhiiv (Sächsisches Hauptstaatsarchiv, edaspidi SHStA), Dresden, F. 11250 Sächsischer Militärbevollmächtigter [SMilBev] in Berlin, 71.

Leuckarti jõupingutuste nurjumine tagada XII armeekorpusel rakendus pealetungiva väekoondisena ja sellega täita oma kuninga soov anda Saksimaa üksustele silmatorkavam osa sõjalistes jõupingutustes peegeldab omapärast sõjaväelist suhet Saksimaa kuningriigi ja Preisi-maa kontrolli all oleva ülemjuhatusel vahel I maailmasõja ajal. Suur hulk uurimistöid keiserlikust Saksa armeest on keskendunud tsiviil- ja sõjaväelise sfääri omavaheliste suhetele ning operatsioonide plaanimisele. Seetõttu on keiserliku armee enda mitmepalgeline koosseis sageli kahe silma vahele jäänud. Viimasel ajal on küll hakatud analüüsima rahvusvähemuste, nagu elslaste ja lotringlaste ning taanlaste ja poolakate kogemusi sõjaväes.⁵ Kuid keiserliku armee föderaalset ülesehituse tulemusena nägi ka palju suurem hulk selle ridades võidelnud etnilisi sakslasi iseend eristuvate gruppidega ja samamoodi nägid neid ka nende Preisi kamraadid. Kõige suurem neist gruppidest olid baierlased. Et Baieri kuningriik oli pärast Saksimaa ühendamist suutnud säilitada suurema osa oma sõjaväelise iseseisvusest, oli Baieri sõduritel keiserlikus armees privilegeritud seisund. Saksid ja württemberglased olukord oli mitmepalgelisem. Ühelt poolt teenisid mõlema kuningriigi mehed iseseisvates üksustes ja mõlemal kuningal oli rahuajal oma vägede üle teatud võim. Teiselt poolt aga piirati seda võimu suuresti pärast sõja puhkemist. Käesolevas artiklis uuritakse nende kahe grupi sõjaaja kogemust ja väidatakse, et nende positsioon Saksimaa sõjaväelises hierarhias pani Saksi ja Württembergi ohvitserid silmanähtavalt muretsema ning suurendas hõõrumisi Dresdeni ja Stuttgardi sõjaministeeriumi ning keiserliku ülemjuhatusel vahel.

Alates 1871. aastast kuni impeeriumi kokkuvarisemiseni 1918. aastal jäi Saksa keiserlik armee liiduriikide väekontingentide kogumiks.

---

⁵ Vt Claus Bundgård Christensen, „Fighting for the Kaiser. The Danish Minority in the German army, 1914–18,“ – *Scandinavia in the First World War: studies in the war Experience of the Northern neutrals*, toim. Claes Ahlund (Lund: Nordic Academic Press, 2012), 267–282; Alan Kramer, „Wackes at war: Alsace-Lorraine and the failure of German national mobilization, 1914–1918,“ – *State, society and mobilization in Europe during the First World War*, toim. John Horne, *Studies in the social and cultural history of modern warfare* 3 (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 105–121; Alexander Watson, „Fighting for Another Fatherland: The Polish Minority in the German Army, 1914–1918,“ *English Historical Review* 126 (2011): 1137–1166.

Selle süsteemi juured olid Saksamaa ühendamise sõdades. 1866. aastal inkorporeeriti Põhja-Saksa riikide armeed hulganisti Preisi armee koosseisu. Seevastu Lõuna-Saksamaa kuningriigid säilitasid mitte väga kindla sõltumatuse kuni Preisi-Prantsuse sõjani 1870–1871. aastal. Aga isegi pärast võitu Prantsusmaa üle ei olnud Lõuna-Saksamaa riikide valitsejad valmis loovutama oma sõjaväelist võimu keisrile, kes oli samal ajal Preisimaa kuningas. Tulemuseks oli kokkulepete lapitekk. Keisririigi 1871. aasta konstitutsiooni järgi moodustas „kogu keisririigi maavägi“ ühtse armee keisri ülemjuhatuses all „nii rahu kui ka sõja ajal“. Keisril oli ka „kohustus ja õigus“ tagada perioodiliste ülevaatustega varustuse, organisatsiooni ja väljaõppe ühtsus ning pärast mobilisatsiooni hakkas Preisimaa kindralstaap juhtima kogu armeed.⁶ Siiski tagasid 1867. aastal Saksimaaga ja 1870. aastal Württembergiga sõlmitud sõjalised konventsioonid ja lepingud mitte-Preisi monarhide erineva ulatusega sõjaväelise pädevuse. Baieri, Saksimaa ja Württembergi sõdurite relvastamist, vormiküsimusi, toitlustamist, majutamist ja väljaõpet korraldasid vastavalt sellele nende riikide sõjaministeeriumid ning mõni mitte-Preisi kuningriik säilitas isegi oma kadetkoolid ja sõjaväeakadeemia. Selles süsteemis oli Baieril kõige suurem iseseisvus: Baieri sõjaväge tunnustati kui „keiserliku armee iseseisvat komponenti Tema Majesteedi Baieri kuninga sõjaväelise ülemjuhatuses all“. Sakside ja württemberglaste üle oli keisril suurem võim. Tähtsaim seejuures oli nõue, et keiser annaks oma nõusoleku kahe Saksi ja ühe Württembergi armeekorpusse juhatajateks määratavate kindralite ametisse nimetamisel.⁷

⁶ Gesetz betreffend die Verfassung des Deutschen Reiches – *Die Stenographischen Berichte über die Verhandlungen des Reichstages*, Beilagen (Berliin, 1871), 21: 1–11. Preisimaa kindralstaapi keisririigi konstitutsioonis ei nimetatud. Praktikas aga volitas keiser kindralstaabi ülemat andma välivägedele tema nimel käske otse, Preisimaa sõjaministeeriumist täielikult mööda minnes. Gordon A. Craig, *The Politics of the Prussian Army, 1640–1945* (Oxford: Oxford University Press, 1964), 193–195.

⁷ Militär-Konvention zwischen dem Norddeutschen Bund und dem Königreich Sachsen vom 7. Februar 1867, Der Bundesvertrag betreffend den Beitritt Bayerns zur Verfassung des Deutschen Bundes vom 23. November 1870 ja Militärkonvention zwischen dem Norddeutschen Bunde und Württemberg vom 21./25. November 1870 – *Dokumente zur Deutschen Verfassungsgeschichte*, 3. tr, 2. kd, toim. Ernst Rudolf Huber (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1986), 292–294, 329–333 ja 339–342.

I maailmasõjale eelnenud aastakümnetel põhjustas keisri mõju otsuste langetamisele väekoosseisude kohta väljaspool Preisimaad märgatavat vimma. See kehtis eriti Württembergi kohta, samal ajal kui alates 1871. aastast ametisse määratud üheteistkümnest XIII armeekorpuse – mis moodustas Württembergi kogu rahuaja armee – juhatajast üheksa olid preislased.⁸ See vimm toitis Württembergi ohvitseride kahtlusi, kui maailmasõda oli puhkenud. Juba 1914. a septembris oli kindral Friedrich von Graevenitz, Württembergi täievoliline sõjaline esindaja Suure Peakorteri juures, sunnitud uurima muret tekitavaid ettekandeid XIII armeekorpuse preislasest juhataja kindral Max von Fabecki käitumise kohta. Tagalas olid hakanud ringlema kuuldused, et Fabeck oli korduvalt käskinud minna pealetungile tugevate vaenlase positsioonide vastu ilma piisava suurtükiväe tuletõuseta. Kuulduste järgi olid württemberglaste elud ohverdatud Preisi kindrali korraldusel. Pärast kolme inspeksioonireidi rindele, mille käigus Preisi kindrali hoolimatuse kohta ei leitud ühtki tõendit, veendus Graevenitz, et süüdistused olid põhjendamatud. Siiski kuulis ta mitme Württembergi ohvitseriga vesteldes, et Fabecki kompromissitu suhtumine ja kriitilisus oli tugevasti kahjustanud tema alluvate lahingumoraali. Järgmistel kuudel kasutas täievoliline sõjaline esindaja oma kontakte kõrgemas ülemjuhatuses ja keiser Wilhelm II lähikonnas, et saavutada korpusejuhataja väljavahetamine. 1915. aasta kevadel määrati Fabeck lõpuks teisele ametikohale. Nüüdsest, ainult ühe lühikese erandiga 1918. aasta alguses, jäi XIII armeekorpus kogu sõja ajaks württemberglaste kindrali juhtida.⁹

---

⁸ Korduvatest pingetest Preisimaa ja Württembergi vahel seoses ametisse nimetamisega vt Robert T. Walker, „Prusso-Württembergian Military Relations in the German Empire, 1870–1918“ (doktoritöö, Ohio osariigi ülikool, 1974). Et Baieri kuningal oli täielik kontroll oma ohvitserikorpuse koosseisu üle, põhjustas Baieri ja Preisimaa konflikti seevastu Preisimaa vastumeelset baierlaste nimetamisele kindralinspektori (*Generalinspekteur der Armee*) ametikohale, mis oli Baieri maaväe ülemjuhataja ametikoha rahuagne vaste. Vt Harald Rüdendklaus, „Studien zur Bayerischen Militärpolitik 1871 bis 1914“ (doktoritöö, Regensburgi ülikool, 1972).

⁹ Graevenitzi sõjajärgne aruanne, kirjutatud 1919. a aprillis, Baden-Württembergi Liidumaa Arhiiv, Peariigiarhiiv, Stuttgart (Landesarchiv Baden-Württemberg, Hauptstaatsarchiv, edaspidi HStA Stuttgart), Militärische Bestände [M] 1/2, 245. Juba rahuajal oli Fabeck saanud Württembergi sõjaväelistes ringkondades hüüdnimeks „Lõunarist“ ning oli intensiivselt tulitsenud Württembergi sõjaministriga pädevuste jaotamise üle XIII armeekorpuse juhataja ja Württembergi sõjaväelise administratsiooni vahel. Vt Walker, „Prusso-Württembergian Military Relations,“ 114–123.

Otsused isikkoosseisude kohta jäid pidevaks pingellikaks Preisimaa ja kahe väiksema kuningriigi vahel. 1914. aasta sügisel oli Saksi kindral Max von Hausen, kes oli sõja alguses Belgias ja Prantsusmaal juhtinud 3. armeed, sunnitud võtma pikema haiguspuhkuse. Ehkki ta oli kevadeks täielikult paranenud, ignoreeriti tema korduvaid palveid tegevteenistusse tagasi pöörduda. Seejärel sai Hausenist Preisi personaliotsuste vankumatu kritiseerija.¹⁰ Teistele oli veel frustreerivam edutamiseks hädavajalik mõjuvate kontaktide vajadus keiserlikus sõjakabinetis. Enne Fabecki üleviimist teisele ametikohale kurtis württemberglasest kindral Otto von Moser, et tema ülemus ei kavatse mitte kunagi soovitada mittepreislase edutamist mõnele ülemjuhatajale või kindralstaabi ametikohale.¹¹ Kasvav frustratsioon koos esimeste sõjakuude ebaõnnestumistega veenis paljusid, et preislased ei tule sõjategevuse juhtimisega toime. Moser, kes oli idarindel diviisiülem, kritiseeris 1915. a suvel karmilt oma preislasest ülemat. Moseri mehed olid äsja kandnud raskeid kaotusi, kui olid rünnanud venelaste tugevasti kindlustatud positsioone. Rünnaühuse säilitamiseks oli tema preislasest ülem, kindral Alexander von Linsingen¹² käskinud rünnakule minekust tõrkujaid karmilt karistada. Moser mitte ainult ei tahtnud seda käsku täita, vaid ta süüdistas Linsingeni ja tema Preisi ohvitseri ka selles, et neil oli vähe arusaamist tegelikust rindeolukorrast. Moser kirjutab, et nende korraldused olid ajendatud „kõigis kavatsustes ja eesmärkides ainuüksi mõttest kõikjal ja nii tugevasti kui võimalik haarata Vene härjal sarvist“.¹³

¹⁰ Jan Hoffmann, „Die sächsische Armee im Deutschen Reich“ (doktoritöö, Dresdeni tehnikaukool, 2007), 322–325. 1916. aasta aprillis kandis Preisimaa saadik Dresdenis Berliini ette, et äsjane Saksi kindrali edutamine ühe armee ülemjuhatajaks on „kõrvaldanud südamevalu“ Hauseni rindelt puudumise pärast ja selle ametissenimetamise üle – mis oli esimene omasugune alates sõja algusest – rõõmustatakse Saksimaa ajakirjanduses arvatavasti laialdaselt. Ulrich von Schwerin kantsler Theobald von Bethmann Hollwegile, 22. aprill 1916, Välisministeeriumi Poliitiline Arhiiv (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, PAAA), Berlin, Reichsbehörde [R] 3240.

¹¹ Moser Graevenitzile, 19. veebruar 1915, HStA Stuttgart, M 660/095, 22.

¹² Alexander von Linsingen (1850–1935), kindralooberst (1918). Juhtis 1915. aastal Ukrainas Lõunaarmeed ja hiljem Bugi armeed, 1915–1918 oli aga eelmiste ühendamisel sealsamas moodustatud väegrupi „Linsingen“ ülemjuhataja. Sellele väegrupile allusid Saksa ja Austria-Ungari väekoondised. (Tlk.)

¹³ 107. jalaväediviisi ülem Moser Württembergi sõjaminstri adjutantile, 23. juulil 1915, HStA Stuttgart, M 660/027, 8. Moseri diviis oli 1915. aasta suvel niivõrd alamehitatud, et Moseri arvates oli tal diviisis rohkem hobuseid kui sõdureid kaevikus.

Saksa 8. armee ühe üksuse kuulipildujajagu koos oma MG 08 kuulipildujaga Vene-Poolas Grajewos 1914. a novembris. RA, EFA.97.2.155.

Lisaks kahtlustele preislaste ebakompetentsusest tekkis kiiresti ka hirm, et sakse ja württemberglasi ei tunnustata nende sõjalise panuse eest piisavalt. See oli 1915. aasta keskpaigaks ilmnenu Robert von Stieglitzile, Saksimaa saadikule Münchenis Baierimaal. Eelnenud kuudel oli mitu Lõuna-Saksimaa ajalehte avaldanud artikleid, mis olid pühendatud baierlaste ja preislaste kangelastegudele rindel. Mõningate Saksimaa pealinna Dresdeni inimeste arvates aga olid need artiklid tekitanud kogu keisririigis küsimuse Saksimaa panusest käimasolevas sõjas. Kui see oli tõsi, siis polnud Stieglitzil kahtlustki, miks baierlaste ja preislaste saavutused olid ajakirjanduses varju jätnud tema kaasmaalaste omad. Paljudes artiklites ei olnud Saksi rügemendid selgesti esile toodud ning Saksimaa ajalehed ei olnud suutnud kasutusele võtta teatud asju, mis olid Lõuna-Saksimaa lehtedes tavalised, näiteks nn *Ehrentafel* (autahvlid). Sellest hoolimata oli Stieglitz veendunud, et siin oli kaalul palju rohkem kui ainult halb ajakirjandus. Veendumus, et Saksimaa ei ole ohverdanud

samapalju kui ülejäänud keisririik, võis rängalt kahjustada kuningriigi poliitilist mõju üldiselt ja eriti tema kuninga sõjalisi eesmärke pärast sõda.¹⁴ Aja jooksul süvenesid kahtlused selles, et preislased jätvavad ettekanded sakside saavutustest rindel tagaplaanile. Somme'i lahingute kõrghetkel 1916. aastal kandis Leuckart Dresdenisse ette, et kuigi saksid olid võtnud osa käimasolevast vasturünnakust, olid maaväe ametlikus ettekandes, *Heeresbericht*'is, nimetatud ainult sakside kõrval võidelnud Preisi üksused. Oma järgmise visiidi ajal ülemjuhatusse juhtis Leuckart sellele väljajätmisele mõne Preisi staabiohvitseri tähelepanu. Kui siis mõne päeva pärast olid Saksi üksused *Heeresbericht*'is jälle kahe silma vahele jäänud, ei esitanud Leuckart mitte ainult kaebust, vaid palus ka mitmel rindeohvitseril nende ülematele käsuliini pidi saadetud ettekannetes sakside saavutusi kiita.¹⁵

Veendumus, et mitte-Preisi saavutusi ei tunnustata, oli levinud ka württemberglaste seas. Pikas pärast sõda koostatud aruandes kirjutas ooberst Max Holland, kes oli teeninud Württembergi täievolilise sõjaväelise esindajana 1918. aasta suvel ja sügisel, et varsti pärast oma ametikohustuste täitmisele asumist veendus ta selles, et ülemjuhatus kasutab württemberglaste ära. Kogu sõja vältel olid Württembergi üksused kandnud suuremaid kaotusi kui Baieri, Preisi ja Saksimaa väed, kuid olid sellest hoolimata võidelnud palju paremini. Autasuks said nad pärast läänrinde kokkuvarisemist 1918. aasta kevadiste pealetungide nurjumise järel ainult seda, et neid siirdi pidevalt kõige ohtlikumatesse rindelõikudesse ning anti väga harva puhkust rinde tagalas. Holland oli küsimuse korduvalt tõstatanud esimese kindralkortermeistri Erich Ludendorffi¹⁶ juures

¹⁴ Stieglitzi ettekanded Saksimaa välisministrile Christoph Vitzthum von Eckstädtile, 26. juuni, 8. juuli, 20. juuli ja 15. august 1915, Saksimaa Peariigiarhiiv (Sächsisches Hauptstaatsarchiv, edaspidi SHStA Dresden), 10722, 126. Saksi saadik saatis rohkesti näiteid Lõuna-Saksimaa ajalehtede artiklitest, milles Saksi rügemente ei olnud üldse nimetatud või oli neid ekslikult nimetatud Preisi omadeks. Tema sõnul oli selge, et Saksimaa lugeja tundis ühes või teises rügemendis ära Saksi rügemendi, kuid seda ei saanud väita lugeja kohta Berliinis või Frankfurdis.

¹⁵ Leuckarti ettekanne Saksimaa sõjaministrile, 25. juuli 1916, SHStA Dresden, 11250, 54.

¹⁶ Erich Ludendorff (1865–1937), jalaväekindral, 1916–1918 juhtis koos kindralstaabi ülema Paul von Hindenburgiga kogu Saksa maaväge. Esimene kindralkortermeister oli tiitel, mis andis talle Hindenburgiga võrdse staatuse sõjaliste otsuste langetamisel. (*Tlk.*)

ja toonitanud, et Württembergi üksused vajavad puhkust sagedamini ja pikemaks ajaks kui nende seltsimehed. Vastasel juhul võivad need üksused läbi põleda.¹⁷ Veendumusega württemberglaste saavutuste vähesest tunnustamisest kaasnesid jõupingutused iseseisva Württembergi väekoondise jätkuva eksistentsi õigustamiseks. Sõja viimastel kuudel koostasid Stuttgardi sõjaministeeriumi ohvitserid tabeli kaotuste kohta, et näidata oma kuningriigi suuremaid kaotusi, ning memorandumi, milles tõstsid esile Württembergi sõjaväelise administratsiooni organisatsioonilisi jõupingutusi. Ilma iseseisva sõjaministeeriumita, mis valdas kõige paremat teavet kohaliku majanduse ja kohalike inimeste kohta, polnuks württemberglased saanud silma paista oma erakordse sõjalise panusega.¹⁸ Dokumendile on lisatud valik Preisi kindralite avaldusi, milles nad kiitsid neile allunud Württembergi üksuste sooritusi.¹⁹

Arvatavasti oli saksid ja württemberglaste kibestumise suurimaks allikaks ülemjuhataste siirmis- ja personalipoliitika sõja ajal. Kohe pärast sõja puhkemist võttis Preisimaa kindralstaap üle kogu maaväe juhtimise ning koondas vastavalt oma mobilisatsiooniplaanile baierlased, saksid ja württemberglased läänerindele kolme eraldi armee alluvusse. Saksamaa pealetungi nurjumine Prantsusmaa vastu ja vajadus siirda suurel hulgal mehi nii Flandriasse, tugevdamiseks rinnet Ypres'i lähedal, kui ka idarindele, et toetada sissepiiratud Austria-Ungarit, tõi endaga 1914. a sügisel kaasa maaväe rahuaegse struktuuri tükkideks rebimise. Oma 1914. a oktoobri ettekandes täheldas Graevenitz, et XIII armeekorpusse kaks diviisi ei olnud mitte ainult teineteisest eraldatud, vaid teenisid nüüd ka läänerinde eri rindelõikudes.²⁰ Ülemjuhatus ignoreeris ka järjest rohkem

¹⁷ Hollandi sõjajärgne ettekanne, 6. aprill 1919, HStA Stuttgart, M 1/2, 245.

¹⁸ Kindral Hans von Eulitz, Saksimaa täievoliline sõjaväeline esindaja Suures Peakorteris Saksimaa sõjaministeeriumile, 26. oktoober 1918, koos tabeliga „Gesamtverluste der deutschen Armee, getrennt nach Bundesstaaten. Stand am 30.9.18,“ SHStA Dresden, 11250, 70. Memorandumi kohta, mis koostati vahetult enne sõja lõppu, et õigustada sõjaministeeriumi tegevuse jätkumist, vt „Reichskriegsministerium-Kontingentskriegsministerium,“ dateerimata, HStA Stuttgart, M 1/3, 683.

¹⁹ „Wortlaut der Anerkennungen über die Leistungen württembergischer Truppenverbände durch preussische Heerführer im Jahre 1917,“ HStA Stuttgart, M 1/11, 748.

²⁰ Graevenitz'i ettekanne Württembergi sõjaministeeriumile, 10. oktoober 1914, HStA Stuttgart, M 1/2, 56.

Saksamaa eri liiduriikide väekontingentide vahelisi piire. Rahu ajal kutsusid 25 armeekorpus suurema osa oma isikkoosseisust teenistusse oma enda sõjaväeringkonnast. Näiteks kaks Saksimaa armeekorpus kutsusid oma mehed teenistusse eranditult Saksi kuningriigist. Samasuguse asjakorralduse järgimine osutus sõja ajal võimatuks. Armeekorpused kandisid erinevaid kaotusi ja ühes sõjaväeringkonnas oli rohkem väljaõpetatud reservväelasi kui teises. Selle tõttu võeti pärast mobilisatsiooni reservväelasi sealt, kus neid oli, ja saadeti sinna, kus neid kõige rohkem vajati.²¹ Uuest isikkoosseisu komplekteerimise viisist olid mõjutatud isegi baierlased. Juba 1914. a septembris täheldas Baieri sõjaminister nõrdinult, et keegi pole isegi mitte vaevunud talle teatama, et hulk Baieri ohvitseri on üle viidud mitte-Baieri üksustesse.²²

Varustatuna juhtnõõridega oma ministriumidest Dresdenis ja Stuttgartis kasutasid täievolilised sõjaväelised esindajad Suure Peakorteris juures iga võimalust, et kaevata kõrgema ülemjuhatause personali poliitika peale. Käesoleval juhul aga oli neil ka Baieri toetus. 1915. aasta sügisel alustas Baieri täievoliline sõjaväeline esindaja kindral Karl von Nagel zu Aichberg tegutsemist eesmärgiga koondada baierlased Baieri üksustesse. Hoolimata Falkenhayni järjekordsest protestist laiaulatusliku reorganiseerimise vastu soostus ta siiski lõpuks kokku leppima ning preislaste üksused viidi suuresti baierlastest koosneva 39. reservdiviisi koosseisust ära.²³ Väiksemaid ümberkorraldusi tehti ka edaspidi, 1916. aasta talvel ja kevadel. Siiski ei jõudnud kolme mitte-Preisi kuningriigi ja Kõrgema Ülemjuhatause (*Oberste Heeresleitung*) konflikt oma kõrgpunkti varem kui alles 1916. aasta sügisel. Augusti lõpus kritiseeris Baieri kroon-

---

²¹ Ernst von Wrisberg, *Erinnerungen an die Kriegsjahre im Königlich Preußischen Kriegsministerium. Heer und Heimat 1914–1918* (Leipzig: K. F. Koehler, 1921), 90. Uute üksuste formeerimise mõjust Württembergi väekontingenti ühtsusele vt Walker, „Prusso-Württembergian Military Relations,” 130–133.

²² Baieri sõjaminister Otto Krefß von Kressenstein Wenningerile, 24. september 1914, Baieri Peariigiarhiiv (Bayerisches Hauptstaatsarchiv, edaspidi BHStA München), Abteilung IV Kriegsarchiv [IV KA], 89.

²³ Baieri sõjaministri juhtnõõride kohta Nagelile vt kindral Otto Krefß von Kressenstein Nagelile, 7. oktoober, 1915, BHStA München, IV KA, 93; täievolilise sõjaväelise esindaja vastust ja kõrgema ülemjuhatause kompromissivalmidust vt Nagel Baieri sõjaministariumile, 18. oktoober 1915, ja Krefß von Kressenstein Nagelile, 6. detsember 1915, BHStA München, IV KA, 93.

Kindralfeldmarssal Baieri prints Leopold (paremalt esimene), Saksa idarinde vägede ülemjuhataja 1916–1918, Viljandi turuplatsil (praegu J. Laidoneri plats) 1918. aasta juunis paraadi vastu võtmas. Karl Akeli foto. RA, EFA.114.3.5939

prints Rupprecht, kes samal ajal proovis saavutada Falkenhayni tagandamist kindralstaabi ülema ametikohalt, kindral von Nagelit selle eest, et viimane ei kaitsvat Baieri huve piisava tarmukusega.²⁴ Seejärel tõstas Leuckart augustis ja septembris Kõrgemas Ülemjuhatuses korduvalt küsimuse eri liiduriikide kontingentide „üksteisega segamisest“. Lõpuks esitas Graevenitz oktoobri alguses Ludendorffile, kes oli koos kindralfeldmarssal Paul von Hindenburgiga äsja üle võtnud Saksamaa sõjategevuse juhtimise, Württembergi kaebuste pika nimekirja. Graevenitz kritiseeris

²⁴ Nagel Baieri sõjaministeeriumile, 18. august 1916, BHStA München, IV KA, 91. Rupprechti konflikti kohta Kõrgema Ülemjuhatuses ning tema vaenulikkusest Preisimaa silmanähtavate katsete vastu vähendada Baieri sõjalist sõltumatust vt Dieter J. Weiß, *Kronprinz Rupprecht von Bayern (1869–1955). Eine politische Biographie* (Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2007), 110–118, 139–143.

hoolimatust suhtumises mitte-Preisi monarhide soovidesse ning tõi ka hulga näiteid, kui võrd lihtne oleks muuta mõned „sega“-diviisid homogeenseteks Saksi või Württembergi üksusteks.²⁵ Graevenitzi jõupingutused viisid oodatud tulemuseni. Vähem kui nädala pärast avaldas Kõrgem Ülemjuhatus ringkirja, milles lubati austada armee föderaalset ülesehitust, ja 1916/1917. aasta talve jooksul saadeti enamik segadiviise laiali.²⁶

Keiserliku Saksa armee neli kontingenti võib järjestada vastavalt mõjukusele. Kõige tipus oli Preisimaa. Oma suure elanike arvu ja territooriumi ulatuse tõttu ning sellepärast, et Preisi kuningas oli ühtlasi Saksa keiser, domineeris Preisimaa nii sõjaväes kui ka kogu keisririigis. Preisimaale järgnes Baieri, mille kuningas oli säilitanud laiaulatuslikud õigused oma sõjaväe juhtimisel ning oli seetõttu võimeline survestama ka Preisi sõjaväevõime Berliinis. Hierarhia madalamatel astmetel olid Saksimaa ja Württemberg. Mõlemal kuningriigil oli oma sõjaministeerium ja ka kummalgi kuningal oli osa neistsamadest privileegidest mis Baieri kuningalgi. Võrreldes Badeni suurhertsogiriigiga, mille suurhertsog oli pärast Preisi-Prantsuse sõda oma sõjaväelistest õigustest täielikult keisri kasuks loobunud, olid need kaks kuningriiki privileegeritud seisundis ka pärast 1871. aastat.²⁷ Kuid nagu näib demonstreerivat nii Preisimaa võimu laienemine kui ka Kõrgema Ülemjuhatus tegevus, oli mõlema sõjaväe staatuse säilimine I maailmasõja ajal pideva ähvarduse all. Seetõttu pühendasid Saksi ja Württembergi ohvitserid märkimisväärselt aega ja jõudu kaitsmaks oma kuningate sõjaväelisi õigusi ning vahendades oma pealinnade soove ja nõudmisi preislastele. Kui ka mõned neist, nagu näiteks Saksi kuninga üleskutse 1916. aasta suvest, sattusid kurtidele kõrvadele, siis teised jälle

---

²⁵ Leuckarti ettekanded Saksi sõjaministeeriumile, 25. august 1916 ja 10. september 1916, SHStA Dresden, 11250, 54; Graevenitzi ettekanne Württembergi sõjaministeeriumile, 1916. a oktoober, HStA Stuttgart, M 1/2, 114.

²⁶ Väliarmee kindralstaabi ülema käsk, 6. oktoober 1916, HStA Stuttgart, M 1/11, 351. Vt ka Tony Cowan, „A Picture of German Unity? Federal Contingents in the German Army, 1916–1917,“ – *The Greater War. Other Combatants and Other Fronts, 1914–1918*, toim. Jonathan Krause (Hampshire: Basingstoke, 2014), 147–148.

²⁷ Oma hilisemas elus väljendas suurhertsog Friedrich küll kahetsust, et ta oli oma Saksa patriotismi väljendava sammuga 1871. aastal oma sõjaväelised õigused keisrile loovutanud. Vt Austria-Ungari Stuttgardi saadiku Theodor Graf Zichy zu Zich und von Vásonykeõ ettekanne, 8. veebruar 1896, Austria Riigiarhiiv, Koja-, Ōukonna- ja Riigiarhiiv (Österreichisches Staat-sarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, HHStA), Viin, PA VI Württemberg, 42–43.

mitte. Võib-olla polnud määravaks asjaoluks, mis otsustas Kõrgema Ülemjuhatuses valmisoleku Saksimaa ja Württembergi nõudmisi kuulda võtta, mitte nende sisu, vaid pigem sõjaväelise mõjukuse hierarhias aste kõrgemal seisvate baierlaste toetus.

Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio

Bibliograafia

Arhiivid

Austria Riigiarhiiv, Koja-, Ōukonna- ja Riigiarhiiv (Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, HHStA), Viin

Politisches Archiv (PA) VI: Württemberg

Baieri Peariigiarhiiv (Bayerisches Hauptstaatsarchiv, BHStA München), München
Abteilung IV Kriegsarchiv [IV KA], Bayerischer Militärbevollmächtigter in Berlin (MilBev Berlin)

Baden-Württembergi Liidumaa Arhiiv, Peariigiarhiiv (Landesarchiv Baden-Württemberg, Hauptstaatsarchiv, HStA Stuttgart), Stuttgart

Militärische Bestände

M 1/2

M 1/3 Kriegsministerium, Zentral-Abteilung

M 1/11 Kriegsministerium, Kriegsarchiv

M 660/027

M 660/095

Saksimaa Peariigiarhiiv (Sächsisches Hauptstaatsarchiv, SHStA), Dresden

11250 Sächsischer Militärbevollmächtigter [SMilBev] in Berlin

10722 Sächsische Gesandtschaft für Bayern, München

Välisministeeriumi Poliitiline Arhiiv (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, PAAA), Berlin

Reichsbehörde [R] 3240

Õigusaktid

Der Bundesvertrag betreffend den Beitritt Bayerns zur Verfassung des Deutschen Bundes vom 23. November 1870 – *Dokumente zur Deutschen Verfassungsgeschichte*, 3. tr, 2. kd, toim. Ernst Rudolf Huber, 292–294. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1986.

Gesetz betreffend die Verfassung des Deutschen Reiches – *Die Stenographischen Berichte über die Verhandlungen des Reichstages, Beilagen*, 21: 1–11. Berlin, 1871.

Militär-Konvention zwischen dem Norddeutschen Bund und dem Königreich Sachsen vom 7. Februar 1867 – *Dokumente zur Deutschen Verfassungsgeschichte*, 329–333.

Militärkonvention zwischen dem Norddeutschen Bunde und Württemberg vom 21./25. November 1870 – *Dokumente zur Deutschen Verfassungsgeschichte*, 339–342.

Kirjandus

Christensen, Claus Bundgård. „Fighting for the Kaiser. The Danish Minority in the German army, 1914–18,“ – *Scandinavia in the First World War: studies in the war Experience of the Northern neutrals*, toim. Claes Ahlund, 267–282. Lund: Nordic Academic Press, 2012.

Cowan, Tony. „A Picture of German Unity? Federal Contingents in the German Army, 1916–1917,“ – *The Greater War. Other Combatants and Other Fronts, 1914–1918*, toim. Jonathan Krause, 141–160. Hampshire: Basingstoke, 2014.

Craig, Gordon A. *The Politics of the Prussian Army, 1640–1945*. Oxford: Oxford University Press, 1964.

Hoffmann, Jan. „Die sächsische Armee im Deutschen Reich.“ Doktoritöö, Dresdeni tehnikäülikool, 2007.

Kramer, Alan. „Wackes at war: Alsace-Lorraine and the failure of German national mobilization, 1914–1918,“ – *State, society and mobilization in Europe during the First World War*, toim. John Horne, *Studies in the social and cultural history of modern warfare* 3, 105–121. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Rüddenklau, Harald. „Studien zur Bayerischen Militärpolitik 1871 bis 1914.“ Doktoritöö, Regensburgi ülikool, 1972.

Walker, Robert T. „Prusso-Württembergian Military Relations in the German Empire, 1870–1918.“ Doktoritöö, Ohio osariigi ülikool, 1974.

Watson, Alexander. „Fighting for Another Fatherland: The Polish Minority in the German Army, 1914–1918,“ *English Historical Review* 126 (2011): 1137–1166.

Weiß, Dieter J. *Kronprinz Rupprecht von Bayern (1869–1955). Eine politische Biographie*. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2007.

Wrisberg, Ernst von. *Erinnerungen an die Kriegsjahre im Königlich Preußischen Kronministerium. Heer und Heimat 1914–1918*. Leipzig: K. F. Koehler, 1921.